

Negovanje ženskega telesa v sodobni zahodni družbi

Treatment of female body in modern western society

Lea Prijon¹

Povzetek

Problematika sodobnih žensk je precej drugačna, kot je bila nekoč, ko je ženska imela predvsem vlogo matere in gospodinje, danes pa se je njen repertoar močno povečal. Modni trendi in družbeni standardi se pomikajo v smeri, ki od žensk zahteva popolnost na vseh področjih. Ta pričakovanja se v družbi poimenujejo kot objektivizacija in seksualizacija s tem pa tudi dominacija moških nad ženskami in njihovimi telesi. Članek obravnava kulturne prakse negovanja žensk in njihovih teles, tako je rdeča nit izpostavitvev in opredelitev ritualov, ki zajemajo lepoticenje, v smislu skrbi za telo, oblačenje, ličenje, kar naj bi ženske počele, da bi ustrezale zahodnim standardom in pričakovanjem (moških). Čeprav mnogi avtorji zagovarjajo tezo o skrbi za žensko telo kot izrazu dominacije žensk, pa avtorica prispevka zagovarja tezo, da se ženske lepoticijo, ker je to njihova svobodna izbira, saj so te danes poimenovane kot reflektivne, selektivne in aktivne posameznice sodobne, individualistične družbe. Potritev za to najde v svoji kratki empirični analizi.

¹ Lea Prijon univ. dipl. kult., je zaposlena kot asistentka na Fakulteti za uporabne družbene študije v Novi Gorici.

Ključne besede: lepotni standardi, ženska, žensko telo, lepota, individualizem.

Abstract

The array of problems modern women are faced with today is quite different from that of the past when a woman had primarily the role of a mother and a housekeeper. Today, a woman covers a much wider set of roles. Fashion trends and social standards are moving in the direction of demanding perfection from women in all fields of life. This demands are called objectivization and sexualisation and with that also men's domination on women and their bodies. The article points out cultural practices women's taking care of themselves and their bodies. The issue of the article is thus exposure and clarifying the rituals of make up in terms of taking care for own body, dressing, make-up etc. which women supposedly do to meet the standards and (men's) expectations. The theoretical part stands up for thesis of domination but the empirical part, composed by short empirical analyse with in-depth interviews, speaks in favour of different thesis. It pleads that women's making up is the result of their free choice, since they are nowadays seen as reflective, selective and active human beings in modern, individualistic society.

Keywords: trends of beauty, woman, female body, beauty, individualism.

Uvod

Modni in družbeni standardi ter pričakovanja pomanjkljivosti na telesih ne dovolijo, saj dopuščajo prostor le popolnosti, mladosti

in vitkosti. Zgodovina je ženski ideal vodila od obilnejših postav, ki so predstavljale plodnost in bogastvo, do vitkejših teles, ki so simbol za disciplino, organiziranost, uspešnost in odgovornost. Moški od žensk pričakujejo, da je žena, ljubica, prijateljica, zaupnica, mati, gospodinja V otroštvu jo usmerjajo starši, v puberteti prijatelji, v razmerju moški, v zakonu tašče. Ženske se je nenehno spodbujalo, mogoče od njih celo potihoma zahtevalo, da so skrbne za svoj videz in za svoje telo, ker velja splošno prepričanje, da si moški ob sebi želijo lepo žensko. Teoretiki, ki se ukvarjajo z reprezentacijami žensk in z njihovo domnevno subordinacijo ta pojav opisujejo in poimenujejo kot vizualizacija in seksualizacija ženskega telesa in ženske nasploh. Ker so ženske bombardirane s slikami vitkih in lepih mladih modelov in z nasveti, kako biti lepe, zapeljive, urejene in zdrave, naj bi te modele tako ponotranjile, da se sploh ne zavedajo več, koliko časa porabijo za skrb zase ter kje je meja med realnim in nerealmim. Sicer se vedno več žensk pritožuje nad dejstvom, da jih moški nadvladujejo, da so seksualizirane, objektivizirane in podrejene, a ne glede na to skrbijo za svoj videz z različnimi refleksivnimi telesnimi tehnikami (na primer telovadba, lepotičenje, lepotna kirurgija, razni kozmetični tretmaji ...).

Mnogi so prepričani, da ženske toliko skrbijo za svoj videz, ker preprosto le (slepo) sledijo modnim zahtevam in družbenim standardom. Malo ljudi pa upošteva, da v moderni dobi obstaja možnost izbire, torej, da se vsak posameznik lahko odloča za sprejemanje ali zavračanje zahtev in pričakovanj. Zato članek izhaja iz predpostavke, da se ženske ne ukvarjajo toliko s svojim videzom, da bi ugodile zahtevam moških in splošnih lepotnih standardov, pač pa da to počnejo, ker jim moderna družba in individualizem to omogočata in ker v tem dejansko uživajo.

Predpostavlja pa tudi, da je mogoče, da so modne zahteve in standarde postavile celo one, da bi lahko (pretirano) skrb zase tudi upravičile. Ženske so skozi zgodovino kulturno, družbeno in politično precej napredovale, in zato so vse telesne tehnike za lepši videz do neke mere res odraz zahtev zahodnih standardov, a vsekakor tudi odraz individualizacije, emancipacije in hotenj sodobnih žensk, ki se lahko zavestno odločajo o vsem. Za podkrepitev teoretičnih predpostavk v članku je bila v prvi polovici marca 2008 izvedena krajša empirična analiza v obliki poglobljenih intervjujev s pari, starimi od 21 do 74 let. Intervjuji so bili namenjeni preverjanju dejanskega stanja v družbi, torej ali se ženske res počutijo objektivizirane, seksualizirane in dominirane, hkrati pa tudi, kako ženske projicirajo svoje telo, koliko zanj sploh skrbijo in ali sledijo modnim zahtevam in zahodnim idealom. S pregledom teorije in pomočjo empirične analize pa želimo ugotoviti oz. na neki način dokazati, da se ženske lepotičijo zato, ker je to odraz njihove lastne izbire in odločanja. Lepotičenje naj bi torej postalo način delovanja in odražanja žensk v moderni dobi, torej odraz nove ženske.

Ženska in žensko telo v sodobni družbi

Lepotni standardi in možnost za doseganje le-teh

Večina literature, ki jo je moč zaslediti na področju ženskih lepotnih idealov in doseganju lepotnih standardov, vidi kulturno okolje kot prežeto s seksualno objektivizacijo, ki naj bi ji bile podvržene predvsem ženske. "Biti ženska pomeni biti nenehno nagovarjana in skrbno preiskovana" (Coward 1989: 1). Okolje je naravnano tako, da spodbuja ženske, da nase gledajo kot na estetski objekt in pretirano ponotranijo odzive drugih na njihovo

fizično podobo. Tako so podvržene pretiranemu poudarjanju in skrbi za lastni (lepi) videz (Ambwani in Strauss 2007: 13, Franzoi in Klaiber 2007: 207), saj jih že od malega učijo, da morajo opazovati in nadzirati svoje telo, ker je pomembno kako v družbi izgledajo. Prav družba je tista, ki standarde podaja, in tako ženska postane "nekaj, kar se gleda" (Bahovec 1996: 224–225; Franzoi in Klaiber 2007: 206), privlačna ženska telesa pa so predstavljena "kot ideali, kot privlačnost pogleda, ki je pomirjevalno prijeten" (Coward 1989: 63), prevladujoči vizualni ideal pa je vedno estetski (Coward 1989: 63). Dekleta kažejo večji interes za svojo (zunanjo) podobo in so bolj dovzetna za mnenja drugih, zato so tudi kot odrasle ženske bolj odvisne od podpore in potrditve drugih. Njihovo mišljenje je vezano na neko osebo, v kateri vidijo stabilno in privlačno sliko same sebe (Cooley v Šadl 1993: 640). Kulturne in medijske forme pa žensko silijo k delu, s katerim bodo svoje telo približale kulturnemu idealu in tako vzpostavile, obnavljale in ohranjale želen družbeni položaj (Legan 2004: 117). Te predstave se še dodatno poudarjajo prek igre s punčko Barbie, ki ima popolno telo in videz, zaradi česar uživa zavidljiv položaj v svetu igrač, posledično pa tudi v realnem svetu, saj ima popolnega fanta, popolno garderobo z najrazličnejšimi modnimi dodatki, hišo, bazen ... Otroci se identificirajo s svojo najljubšo igračo, in ker se večina punčk igra z Barbie, ta postane njihova vzornica, boginja, ki bi ji bile rade nekoč podobne (Norton et al. 1996: 289). Statistični podatki kažejo, da kar 95 % žensk ne more doseči idealnega telesa, ker to ni naravno dano, ampak ga lahko dosežemo z vadbo in nenehnim discipliniranjem in nadzorovanjem ter voljo, torej z discipliniranjem samega sebe kot celote (Norton et al. 1996: 287–292, Solomon 2002: 149).

Lepota je povezana s kopico pozitivnih socialnih in kognitivnih karakteristik, Davisova (1995) meni, da je splošno prepričanje, da imajo lepši ljudje boljše življenje, da so bolj uspešni, imajo več prijateljev, so bolj pametni (Davis 1995: 42). Lepota oz. samo sledenje modnim smernicam posameznikom pomaga, da obvladujejo svoje telo, ideale pa določajo in propagirajo že vsa družbena področja (na primer modna in kozmetična industrija, mediji itd.). S tem se spodbuja in poudarja družbene razlike med posamezniki in njihov standard v družbi, saj si višji sloji lahko privoščijo zadovoljevanje modnih muh, ne glede na ceno, ki jo je za to treba plačati (Bourdieu 2002: 243).

Kot smo videli, je po statističnih podatkih, o katerih govori Norton, težko ali skoraj nemogoče priti do idealne postave. Ženske se že kot majhne deklice poskuša učiti pravih vedenjskih navad, oblačenja, skrbi za svoj videz in telo. Nenehno se poudarja, kako je pomemben zdrav, lep in mladosten videz, kar je privedlo do takih ekstremov, da lahko vsak dan beremo o izstradanih najstnicah, ki so zaradi želje po vitkem in lepem telesu zbolele za anoreksijo, bulimijo ali ostalimi psihofizičnimi boleznimi, ki imajo lahko trajne posledice na mladih dekletih. A naša družba je vedno bolj zahtevna in okrutna, 90 – 60 – 90 niso več mere, ki bi zadostovale za uspeh, sem sedaj spadajo tudi mladosten videz, popoln obraz, mladostna koža itd. Lepotne zahteve in standardi se spreminjajo in pomikajo v smeri, ki od posameznikov, predvsem od posameznic, zahtevajo odrekanja najbolj običajnim in vsakdanjim stvarim, začenši s hrano, prostim časom, osebnim življenjem, svobodo. Toda na vprašanje, ali je stanje res tako tragično in ali so odrekanja res tako kruta, bomo odgovorili v nadaljevanju članka, tudi s krajšo empirično analizo.

Telo in lepota: pomen disciplinarnega telesa za današnje družbo

Živimo v družbi, ki nenehno zahteva popolnost in disciplino v vseh sferah. Tako je tudi na področju telesa. Številni avtorji, kot je na primer Elias, govorijo o samodisciplini kot o temeljni sestavini moderne kulture (glej Elias 2000). (Samo)disciplina se povezuje z vztrajnostjo, delom, s trudom, skratka s koncepti dominacije in avtoritarnosti, kar bi nas lahko spet napeljalo na pomisleke o dominaciji nad ženskim telesom. A zakaj bi disciplino povezali z nečim negativnim, saj je ta sama po sebi nekaj dobrega in koristnega. Človek je vsak dan podvržen negativnim vplivom zunanjega sveta in družbe, in če je discipliniran, mu je odrekanje (na vseh področjih) veliko lažje. Disciplina pa je pomembna tudi za področje telesa in z njim povezanim negovanjem, disciplina lahko predstavlja psihološko plat posameznika, telo pa fiziološko, in ker je nujno, da sta ti komponenti med seboj povezani in da delujeta simultano, je zato tudi (samo)disciplina nujna komponenta oz. dopolnilo telesa in negovanja tega.

Duša in telo sta dva različna koncepta, a hkrati pojasnujeta posameznika kot celoto, med seboj sta povezana in prepletена, nadzor nad enim pa hkrati pomeni discipliniranje drugega in obratno. Človek je telo in z njim tudi razpolaga oz. ga ima, to pa vse bolj postaja potrošniško blago, s katerim je prežeta sodobna množična kultura (Crossley 2005: 2, Primorac 2002: 39 in Šaver 2003: 356). Telesa so bila vedno pomembna, ne glede na to, kako so bila orisana in predstavljena v naturalističnem pomenu, vedno so bila videna kot receptorji ali generatorji družbenih pomenov (Shilling 1999: 76). V predmodernih družbah je bilo

telo pomembna površina, na katerem se je javno razkazovalo znamenje družbenega in družinskega statusa, plemenske zveze in starosti, spola in religioznega stanu. Telo je bil pomemben vesplošen cilj za javno rabo simbolov (okrasje, tetoviranje, skarifikacija ...). Šele s postmodernistično kritiko racionalnega projekta je vprašanje telesa vrnjeno v zgodovinsko vprašanje kot razprava o odnosih med željo in razumom. V modernih družbah pa je razkazovanje telesa prek oblike, drže in kozmetike odločilno za nakazovanje bogastva in življenjskega stila (Turner 1993: 102–103).

Telo ima poleg oblikovanja posameznika še eno, nadvse pomembno razsežnost, in sicer je biološka struktura, na katero je mogoče gledati tudi kot na predmet, in je področje, kamor se lahko ugnezdijo tudi kultura, ki nadomesti njegov biološki manko, in ga odreši pred vsem hudim, kar ga v naravnem okolju obkroža, je polje, na katerem posamezniki razvijajo določeno obliko habitusa (Krpič 2004: 111–121). Tako je telo biološka, materialna in fiziološka entiteta in objekt, s katerim lahko manipuliramo na različne načine, fetiš, ki se gleda, uporablja, spreminja in izboljšuje, oblikovano je v socialnih, kulturnih, historičnih in političnih kontekstih. Posameznik s pomočjo telesa sporoča svoja notranja stanja, in to pričakuje tudi od ostalih, prav zato je telo tudi indikator duševnega stanja posameznika (Krpič 2003: 177). Skozi telo odsevajo anomalije in protislovja zahodne družbe, zato je predpostavka o nadzoru telesa le mit. Vsaka doba in kultura oblikujeta nove zahteve in ideale o telesu, modi in trendih. Za vsemi željami o obvladanju telesa, doseganju idealov, lepote in popolnosti pa se skriva želja po premagovanju smrti, telo je tista kritična točka, kjer se stikata družbeno in individualno (Milek

2004: 26). Tako je telo istočasno nekaj najbolj intimnega, nekaj, kar je namenjeno le partnerju, in je stalno izpostavljeno javnosti.

Tako kot so se skozi zgodovino spreminjali standardi telesa: od obilne do drobne postave, preščipnjene v pasu, in anoreksičnih manekenk, se je spreminjala tudi tortura telesa (ki se je dogajala predvsem v represivnih ustanovah, kot so zapori, šole, samostani). To je v 19. stoletju nadomestilo treniranje oz. discipliniranje telesa, najprej v vojski, kasneje pa v športu in izobraževanju, represivne tehnike tako niso ukinjene, ampak le spremenjene (Foucault v Šaver 2003: 356, 361). Vizualizacija vitkega telesa je tako postala ena najmočnejših strategij "normaliziranja" v našem stoletju, tako je vitko telo poglavitni telesni kriterij in standard današnje kulture (Bahovec 1996: 228–230). Tudi telo pomembno vpliva na oblikovanje in spodbujanje socialnih (tudi kulturnih) razlik, saj lahko odraža način življenja posameznika (Shilling 1999: 88), telo je sredstvo, s katerim izražamo, koliko se cenimo. Skrb za telo in discipliniranje tega skupaj imenujemo fizični kapital (Bourdieu 2002).

Telo je avtonomno področje delovanja (Bourdieu 2002: 90), užitka in samoizražanja, in ker je danes videz zelo pomemben, se pričakuje, da je to lepo, popolno in seksualno privlačno, povezuje pa se ga s hedonizmom, lagodnostjo in razkazovanjem. Pozitivni atributi telesa so tako zdravje, mladost, lepota, seks in telovadba. Zahodni lepotni ideali postajajo vse zahtevnejši, zato se je vedno težje kosati s standardi in pričakovanji vitkega in popolnega telesa. Razni mediji ženske nenehno spodbujajo ali celo silijo, da se na vse pretege trudijo za vitko postavo (Franzoi in Klaiber 2007: 206). Modna in reklamna industrija sta moderatorja, ki narekujeta trende telesa, saj je prav oglaševanje

v zadnjem desetletju izkoristilo izrazno moč telesa in njegov simbolni pomen (Featherstone 1991: 170–186). Negativna telesna samopodoba tako ni le problem posameznika, temveč postaja vse bolj pereč družbeni problem (Milek 2004: 27).

V zahodni kulturi je analiziran vsak delček ženskega telesa, klasificiran in poskuša se ga izboljšati. Gre za poseben tretma, ki pri ženskah traja od pubertete do konca življenja, pri tem ženska porabi ogromno časa, denarja in energije, da svoje telo obdeluje in izpopolnjuje. Prednost pri tem je, da ženska ni več omejena le na zasebno sfero, dom, gospodinjstvo in materinstvo, nima več le vloge žene, matere in ljubice, ampak ima aktivno in izredno pomembno vlogo: skrb zase, za svoj videz in svoje telo (Hrženjak 2002: 24, 29). Lepota in žensko telo torej gresta z roko v roki. V zahodnem svetu se je lepoto povezovalo in pripisovalo ženskemu spolu in že od Platona naprej je bila ženska lepota idealizirana, reprezentirala je moralne in spiritualne vrline. V renesansi je bil ženski spol povezan z božanskostjo, akti so predstavljali lepoto v najčistejši obliki. V 19. stoletju so se romantični poeti in pisci, novelisti in filozofi navdihovali pri ženskih muzah (Davis 1995: 39). Lepota je bila torej vedno videna kot najvišja vrednota, ki jo je ženska lahko imela, povezana pa je s kopico pozitivnih socialnih in kognitivnih karakteristik. Raziskave, ki sta jih opravila Ambwani in Strauss (2007), so pokazale, da moški in ženske z večjim samospoštovanjem projicirajo boljše telesno samopodobo in da imajo ženske z bornejšo postavo manjšo samozavest, so bolj negotove, kar se odraža tudi v ljubezenskih razmerjih (Ambwani in Strauss 2007: 14, 19). Mogoče so ženske prav zato tako obremenjene s svojim videzom, saj Cowardova meni, da je tako, ker so prepričane, da bodo v celoti ljubljene in potešene le, če bo sprejet njihov videz (Coward 1989: 64).

Nenehna skrb za telo in videz definirajo žensko kot *“spol, razlikovan od norme, ki je moška”* in ki ga stalno zaslišujejo in razlagajo (Legan 2004: 117). Mogoče so se prav zaradi tega ohranila (napačna) prepričanja, da lepa ženska najde boljšega moškega. Zato je lahko tukaj govora o mitu, ki ga je oblikovala Wolfova, gre za t. i. *mit o lepoti*. Ta implicira predpostavko, da *lepota* dejansko obstaja kot objekt in neka univerzalnost, kar si ženske morajo nujno želeli utelešati, moški pa si morajo želeli žensk, ki si te lepote želijo. Utelesitev te lepote je imperativna le za ženske, močni in postavni moški pa se bojujejo za lepe, vitke ženske, ki so bolj uspešne kot tiste, ki to niso. Vseeno pa Wolfova na tej točki zaključuje, da je mit zlagan in kot tak le najboljša laž in orožje za moško dominacijo (Wolf 1991: 12).

Zaradi zahtev in idealov zahodnega sveta se telesa ne dojema več kot entitete, ki bi se je morali naučiti sprejemati, pač pa radi verjamemo, da se ga lahko preoblikuje po lastni volji, čeprav to hkrati ostaja le mit. Želja po popolnem telesu že presega lastno željo po lepoti, saj je to ideal, ki je vsiljen od zunaj in ga je treba za vsako ceno doseči (Štular 1998: 445). V današnji družbi sta samoocena in samospoštovanje (telesa) zelo pomembna. V veliki meri sta odvisna od soljudi, družbe, kulture, časa, prostora, skratka vsega, kar nas obdaja. Za ocenjevanje nečesa pa je vedno potreben model oz. vzorec, zato se ljudje pri samoocenjevanju primerjamo z drugimi. Primerjanje lastnega telesa z drugimi s t. i. *referenčno skupino* (Solomon 2002: 319) je navadno spontano, z minimalnim kognitivnim trudom, ponavadi pa se primerjamo s sebi podobnimi, saj so tako pridobljene informacije relevantnejše za vrednotenje lastnega telesa (Franzoi in Klaiber 2007: 205). Imeti lepo postavo se enači z *“imeti se v oblasti”* (Bahovec 1996:

228), težave nastanejo, ko ljudje začnejo pretiravati s telovadbo ali na trim stezi in ko samo še preštevajo kalorije, ne uživajo več pri prehrani in samo čakajo, kdaj bo tehtnica pokazala, koliko so shujšali. Pretirana skrb za popolno postavo lahko preraste v obsesijo s svojim telesom in z videzom, lahko povzroči hiranje in izstradanje telesa, v ekstremnih primerih tudi smrt. Pogoste so tudi psihične motnje kot na primer stres, občutki sramu in krivde, depresija, izoliranje od družbe, frigidnost (Freedman v Davis 1995: 42).

Telo naj bi torej postalo področje samoizražanja in (samo)discipline, kar pa se nenehno povezuje s subordinacijo, izkoriščanjem in seksualizacijo. Skrb za telo je opredeljena kot obsedenost z (lastnim) telesom in videzom. Nihče ne pomisli, da gre tu za posebne tretmaje ali iniciacije, ki posameznikom (predvsem ženskam) pomagajo, da se samoizražajo in udejanijo v družbi, doma ali znotraj samega sebe. Nihče ne pomisli, da ženske uporabljajo take tehnike, ker se bi rade samoizrazile in udejanile na področju, na katerem so bile toliko časa zapostavljene. In čeprav mnogi teoretiki, ki se ukvarjajo s telesom, menijo, da so ženske dominirane, objektivizirane in seksualizirane, so danes, mogoče bolj kot kdaj koli prej, svobodne. Svobodne, da se udejanijo in izkažejo na področju, ki jim je najbolj lastno in domače, na področju telesa, videza, lepote, lepotičenja, skrbi zase.

Skrb za telo in refleksivne telesne tehnike (RTT)

Načini skrbi za telo in uporabljanje tega v različnih družbah Mauss (1996) imenuje *refleksivne telesne tehnike*². Vsaka telesna, nenazadnje pa tudi miselna ali družbena tehnika je del (u)človečenja in socializacije, torej t. i. naravno pri človeku ne obstaja (Mauss 1996: 203), saj se človek vsega nauči s posnemanjem, opazovanjem in identificiranjem z drugimi. Hkrati pa Mauss refleksivne telesne tehnike povezuje s habitusom, zato so te tehnike tudi načini učlovečenja in obstajajo kot način življenja. So družbeni pojav, širijo se v kolektivnem smislu kot posledica interakcije, nimajo pa vsi posamezniki v kolektivu enakega dostopa do njih (Mauss v Crossley 2005: 4–9). Posamezniki torej že v rani mladosti osvojijo specifično kulturo telesnega obnašanja, ki se lahko sčasoma spreminja, vendar le minimalno. Posameznik se navadno kultiviranja in socializiranja telesa ne zaveda, ker je globoko zakoreninjeno v njegovem telesu in ker je njegovo delovanje telesa usmerjeno v okolje oz. prostor prek percepcije (Krpič 2003: 176). Telo pa je pri telesnih tehnikah človekov prvi in najbolj naravni tehnični predmet oz. tehnično sredstvo (Mauss 1996: 211). Prav družba pa je tista, ki generira specifične telesne tehnike, ki prevladujejo nad čustvi in nezavednim. Vse, kar posameznik počne, in načini, kako to počne, je družbeno pogojeno in odvisno od socializacije, in zato tudi od kulture, katere člani smo (Mauss v Crossley 2005: 7). Telesne tehnike pa zavzemajo tudi psihološko dimenzijo, saj lahko neka specifična telesna tehnika, kot je na primer način

² Mauss s tem izrazom razume načine, kako ljudje v različnih družbah tradicionalno uporabljajo svoje telo, saj ima vsaka družba navade, ki so značilno njene. Tehniko vidi kot tradicionalno učinkovito dejanje, zato prenašanja te ne more biti, če ni tradicije (Mauss 1996: 205, 210).

hoje, stimulira naše čustveno stanje oz. čustva (Sartre in Merleau-Ponty v Crossley 2005: 8).

Crossley meni, da je namen telesnih tehnik, da so uporabljene za modificiranje, ohranjanje ali tematiziranje telesa na različne načine, niso pa vse enakomerno razporejene v neki družbi, saj se nekatere tehnike izpostavlja, druge pa potiska v ozadje. Primeri telesnih tehnik so friziranje, masaže, lepotna kirurgija, zobna nega, lepotičenje, telovadba, tek, načini hoje, oblačenje. Te se med seboj povezujejo in navezujejo ter predstavljajo niz dnevnih praks, ki se nenehno ponavljajo in združujejo v mesečne rituale. Sicer pa se pri RTT uporablja tudi proces, prek katerega se oblikujejo nekateri deli človekovega sebstva, prek pomenov RTT pa se posameznik nauči konstituirati sebe zase, torej gre tudi za praktičnost. Nauči se igrati vloge drugega v odnosu do sebe, na primer prevzema vlogo staršev, ki so nekoč skrbeli zanj na poseben način (Crossley 2005: 9–14, 31).

Telesne tehnike so tako del vsakdanjega rituala posameznika, seveda pa so odvisne tudi od okolja in kulture, v katerih posameznik živi. Zmotno pa prebivalci razvitega sveta včasih mislijo, da so RTT značilne samo za razviti svet. Pojavile so se namreč že veliko prej, in sicer že v obdobju, ki ga Foucault (1993) imenuje cesarsko obdobje. Takrat se je razvila t. i. *kultura samega sebe*, za katero so značilni okrepljeni in visoko vrednoteni odnosi posameznika do samega sebe. V resnici gre za starejšo prakso, ki se je prenesla še iz rimskih časov, v temelju pa gre za idejo, da se je treba posvetiti samemu sebi oz. skrbeti sam zase. To idejo je najprej prevzel Sokrat, nato pa še kasnejša filozofija in jo postavila v središče umetnosti življenja, nato pa se je oblikovala v kulturo samega sebe. To načelo je postopoma

postalo splošno pomembno, saj je s to idejo prepleteno celotno naše življenje. Glavni problem te je, kako v dnevu ali letu določiti delež časa, ki ga je treba nameniti ukvarjanju s samim seboj, kamor spadajo nega telesa, zdravstveni režimi, zmerne telesne vaje, usmerjena zadovoljitev potreb, premišljevanje, branje, zapiski o prebranih knjigah, slišanih razgovorih, obujanje spomina na resnice, ki jih poznamo, pogovori s prijatelji (Foucault 1993: 31–32, 36–37). Torej kultura samega sebe in skrb zase implicirata veliko več, kot pa le nečimrnost, kar se danes zmotno misli.

Moda in ženske: konotacije in asociacije ženskega spola in (disciplinarnega) telesa

Skrbi današnjih žensk so usmerjene tudi v modne trende, ki so prepleteni z estetiko in etiko mode, ki zajemajo telo, izgled in zato nujno tudi modo. Moda³ je del kulture, zato jo je treba preučevati v okviru kulture, ljudje pa se za modo zanimamo toliko kot za svet, v katerem živimo. Med modo in kulturo se je vzpostavil poseben odnos: kultura deluje na modo. Fenomen mode pa se razprostira na širokem kulturnem in umetniškem področju (Todorović 1980: 7). Moda deluje kot način akulturacije, znotraj katere imamo številne kode vedenja in ceremonialnih pravil ter socialnih pozicij (Craik v Gilbert 2000: 11). Moda posnema dane vzorce, zadovoljuje potrebo po socialni opori, hkrati pa tudi potrebe po različnosti in težnje po diferenciaciji in izstopanju (Simmel 1998: 243). Moda je globalna, fragmentirana, reflektivna in eksperimentalna ter tolerantna in začasna. Moda je tudi izziv človekovemu telesu in razkriva obsedenost zahodnega sveta z ženskim telesom, kar se kaže na

³ *Modus* (lat.) – način (O' Hara 1994: 152 in Sias 1997: 202).

manekenkah. Calefatova (2004) piše, da bi si mnoge ženske želele biti model ali manekenke, saj zanje menijo, da so ideal ženske, ki so hkrati lepe, vsemogočne, bogate in podjetne (Calefato 2004: 74). Ker je njihova popularnost družbeno konstruirana in ker so predstavljene kot ideal, popolnost in celo neka večnost, so popularne le v nekem obdobju, in zato tudi zamenljive (Majerhold 1999: 13–14). Prav oglaševanje je tisto, ki skozi podobe virtualnih teles postavlja estetska merila. Ljudje se dnevno (pre)oblačijo, da bi telo zastrli, hkrati pa so dekolteji vse globlji, mini krila vse krajša, majice vse bolj oprijete. Milekova zato pravi: *“Telo je tisto, ki je postavljeno na ogled, skozi telo se kažemo svetu, z njim ustvarjamo fantazije moči, poželenja”* (Milek 2004: 26).

Če so se oblačila nekoč uporabljala kot zaščita pred mrazom, je danes njihova naloga, da opozorijo na telo, bolj kakor da bi pozornost odganjala, zato gre pri nošenju oblačil za svojevrstni ekshibicionizem (Rouse v Bernard 2005: 74). Ženska se pri (samo)konstrukciji velikokrat poslužuje “mehanizma mode”, da obvladuje svoje družbeno spremenljive individualnosti, hkati pa ji oblačenje pomaga pri reprezentaciji “sporočil o seksualnosti” (Legan 2004: 114). Skozi zgodovino so se izurile v zapeljevanju, pri tem pa so uporabljale različne rekvizite od usnja do čipk, parfumov, krzna, to pa so počele doma, na cesti, na platnu v filmih. Prav moda jim je nudila pravo “orožje” in jim pomagala, da so moški postali šibki, one pa močne, tako da so se osvobodile in jih nadvladale. Erotični uspeh lahko ženska, ki zapeljuje, doživi, če se izuri v pripravi moškega do t. i. *“pričakovanja naslade”*, kar mu pomeni končni cilj: seks, posledično pa orgazem (Cox 2006: 7). Že v 16. stoletju so bile za zapeljevanje posebno izurjene kurtizane, ki so bile lepe, urejene, poleg tega pa še pametne in

razgledane. Moški so radi zahajali k njim, ker so se lahko, poleg sprostitve libida in potešitve, z njimi tudi pogovarjali (Cox 2006: 7). Danes imajo vse ženske v sebi moč in čar za zapeljevanje, vprašanje pa je, če se ta moč prebudi in izrazi. Nekatere jo lažje sprostijo kot druge, saj je to odvisno od številnih socio-kulturnih dejavnikov in partnerja. Čeprav so načini zapeljevanja ostali bolj ali manj enaki oz. so se minimalno spremenili, so se zato močno spreminjala moda in oblačila za zapeljevanje. Od obilnih teles s preprostejšimi oblekami do vitkih, stisnjenih s steznikom, prek razkošnih kril in pričesk, se je moda premaknila do točke, kjer je danes: manj, manj, manj. Oblačila za zapeljevanje in razkazovanje postajajo vsako generacijo oprijetejša in krajša (Cox 2006: 142–143).

Seksualizacija, dominacija, objektivizacija so pojmi, ki v teoriji označujejo (sodobno) žensko, saj se negovano, lepo in zapeljivo žensko telo v družbi aplicira na spolnost (seksualizacija). Hkrati pa se mu pripisuje le neko pasivnost in tako postane (seksualni) objekt (objektivizacija). Različni avtorji ženske vidijo kot pasivne, tudi če delujejo, kot na primer Berger (2005), ko pravi, da se ženska kaže kjer koli in kadar koli. Godi ji pozornost, ki je je nenehno deležna od moških, saj je to konec koncev njena naloga. Tako zaključuje: *“Moški delujejo, ženske se kažejo”* (Berger v Bernard 2005: 156), in trdi, da je za moške v zahodnem svetu značilno, da so aktivni spol, ki opazuje in nadzira nasprotni spol. Medtem ko za ženske meni, da so pasivne, opazovane in/ali nadzorovane od nasprotnega spola, hkrati pa imajo še nalogo, da opazujejo, kako so opazovane. Tako so moški voajerji, ženske pa ekshibicionistke (Berger v Bernard 2005: 156–158 in Wolf 1991: 58). Zato teoretiki, ki pišejo o dominaciji, objektivizaciji in seksualizaciji, menijo, da so ženske podrejene, ker se jih opazuje

kot na razstavnem odru, in da morajo zato nujno slediti zahtevam zahodnih standardov, ki od njih zahtevajo urejenost, lepoto, discipliniranost ... skratka popolnost. Toda raziskave in razne študije, ki sta jih opravila Ivy in Backlund (2004), so pokazale, da so ženske pri vsem, kar se tiče zapeljevanja, boljše od moških, ker so bolj dominantne, hkrati pa se znajo nadzorovati. Lažje dekodirajo in zakodirajo sporočila pri zapeljevanju, poznajo več tehnik zapeljevanja kot moški, poznajo več tehnik zavrnitve in nenazadnje ženske, ki so zapeljive, bodo pri moških vzbudile zanimanje in bodo zanje privlačnejše (Ivy in Backlund 2004: 211). Mogoče je imel Molière vseeno prav, ko je spisal stavek: *“La Grande Ambition des Femmes Est d’Inspirer L’amour!”*

Trditve o pasivnosti in subordinaciji žensk ne upoštevajo še ene ključne sestavine moderne demokratične družbe in neizogibnega pojava globalizacije: *individualizma* in njegove pomembne komponente, ki je *izbira*. Individualizem nalaga posameznikom, da sebe aktivno oblikujejo in delujejo kot reflektivni posamezniki, in tako prerašča globoko zakoreninjene (tradicionalne) vzorce delovanja in s tem tudi samo tradicijo (Giddens 2007: 61; Giddens: 2000, glej tudi Beck: 2006; Berger in Luckman: 1999; Parsons: 1978; Durkheim: 1974). V kulturi, v kateri prevladuje individualizem, posamezniki delujejo zase, sledijo lastnim prepričanjem in ciljem, poskušajo doseči lastno zadovoljstvo, srečo, enakost in svobodo (Solomon 2002: 463). Zato individualizem vsakemu modernemu posamezniku, v tem primeru posameznici, ki je aktivna in selektivna, omogoča, da se na podlagi lastnih želj in prepričanj zavestno odloča o vsem, kar bo počel(a), tudi glede lepotičenja in skrbi zase.

Videli smo, da kljub teoretičnim predpostavkam in trditvam, da so ženske dominirane, obstajajo raziskave (Ivy in Backlund 2004), ki kažejo ravno nasprotno sliko. Tudi empirična analiza, ki smo jo izvedli, je postavila pod vprašaj taka, mogoče že nekoliko zastarela, prepričanja in trditve.

Rezultati empirične raziskave

Za potrditev lastne teze in da bi bil članek objektivnejši in relevantnejši, je bila teorija – ali vsaj del teoretičnih trditev – preverjena v praksi z intervjuji, ki so del diplomske naloge (Priyon 2008). Metodologija temelji na kvalitativnem pridobivanju informacij s poglobljenimi intervjuji z devetimi pari, starimi od 21 do 74 let. Raziskava je bila opravljena v prvi polovici marca 2008. Izvzeti so le posamični deli intervjujev, ki so relevantni za članek.

Odgovori intervjuvanih parov

Očitno so informacije in teze o ženski podrejenosti in o škodljivosti pretirane nege za lastno telo prenapihnjene, saj je večina izprašanih žensk na vprašanje, *kako se ocenjujejo*, odgovorila, da so zadovoljne s svojim videzom, sicer so skoraj vse dodale, da bi kaj spremenile na svojem telesu (najpogostejša odgovora sta bila liposukcija in povečanje prsi), toda bolj v šali. Tako mlajše kot starejše ženske nase gledajo precej pozitivno, njihov odnos do telesa ni tako strog in kritičen, kot mediji prikazujejo. Intervjuvanke se na splošno ne obremenjujejo toliko z videzom, saj tudi starejše ženske menijo, da se za svoja leta dobro držijo. Vseeno pa si rade vzamejo čas za skrb zase.

Vsi mlajši moški so na vprašanje, *kako vidijo partnerko in njeno telo*, najprej začeli opisovati njeno telo, pri čemer so šli v

podrobnosti, in na koncu zaključili, da jim je všeč. Starejši moški so bili bolj zadržani in skromni, prav tako so svoje dolgoletne partnerice pohvalili, predvsem pa so bili zadovoljni, da se lahko z njimi pogovarjajo ter da so razumevajoče. Zunanost je zanje pomembna, a bolj in predvsem v mladosti. Po njihovem mnenju se ženske preveč in neutemeljeno obremenjujemo s svojim videzom, saj vsi moški ne gledajo le zunanosti, predvsem če si želijo resne in dolgotrajne zveze. Izprašani moški menijo tudi, da je lepota prehodna in da z leti postaja precej nepomemben dejavnik zveze, saj je pomembnejša osebnost ženske ter možnost, da se ji zaupajo.

Vsi, tako ženske kot moški, so se strinjali, da mora ženska skrbeti zase v vseh življenjskih obdobjih, saj je tako ženska bolj polna in samozavestna, in šele ko zna poskrbeti zase, lahko skrbi tudi za člane svoje družine. Večina žensk meni, da dobro (a premalo) skrbi za svoj videz, večina moških pa je bila mnenja, da bi njihove ženske morale več časa nameniti skrbi zase. Vsi so rekli, da so jim všeč ženske, ki skrbijo zase in se lepotičijo, ker to odraža njihovo notranjo urejenost. Po njihovem mnenju se to kaže tudi z urejenim videzom, kasneje pa z družino in s službo, poudarjajo pa, da mora obstajati zmernost tudi pri tem. Predvsem mlajši moški menijo, da je pomembno, da ženske skrbijo zase, starejši pa so bili mnenja, da sta pretirana skrb in lepota le v strogem estetskem smislu, na primer manekenk ali modelov, nesmiselni.

Na vprašanje, *za koga se ženske (intervjuvanke) oblačijo*, so čisto vse so najprej izpostavile sebe, potem da se dobro počutijo in priložnosti primerno, nekaj pa jih je odgovorilo, da se oblačijo tudi za svojega partnerja. Le ena mlajša ženska je po premisleku priznala, da je to, da se oblačimo zase, le izgovor oz. slepitev, in dodala, da se res oblači zase, ampak tudi za svojega partnerja in

za druge. Sicer je tudi ena starejša ženska kljub vsemu priznala, da se bolj uredi, ko gre ven s kolegicami oz. da več poudarka na zunanost, saj so takrat v družbi samo ženske, kjer je opaziti prikrito tekmovanje. Na vprašanje, *kaj občutijo pri oblačenju, nakupovanju, ličenju in lepotičenju nasploh*, so bili najpogostejši odgovori: *užitek, izpopolnjenost, ekstaza, vznemirjenost ...*

Na vprašanje, *ali je obleka pri ženskah pomembna*, so se vsi pari strinjali, ker naj bi odražala njeno (urejeno) notranost in kulturo, nekateri pari pa so poudarjali pomen oblačenja v poslovnem svetu. Moškim pa je stil oblačenja njihove partnerke na splošno všeč. Eno izmed vprašanj je bilo, ali se intervjuvanci strinjajo s trditvijo, *da moške zanima pri ženskah le videz in da imajo prednost in možnost le lepe in zapeljive ženske*. Skoraj vsi so to odločno zanimali, ker so bili mnenja, da je ženska lahko na videz lepa, a v resnici zoprna in neumna. Večina pa jih je ob nikalnem odgovoru dodala še, da je vseeno pomembno, da se ženska ne zapusti. Moški so odgovarjali na vprašanje *ali je lahko obleka pomoč za zapeljevanje*. Vsi so se strinjali, da je obleka, predvsem spodnje perilo, sredstvo za zapeljevanje. Predvsem starejši moški so bili mnenja, da je spodnje perilo v smislu modrčka in hlačk zapeljivo, medtem ko so se mlajši osredotočali le na en kos perila (večinoma tangice). Skoraj vsi moški pa so se strinjali, da zapeljivo žensko spodnje perilo ne more biti pogoj za zvestobo moškega ali stabilnost zveze.

Montagu (1968) pravi, da se moški poroči z lepo žensko, s čimer naj bi si zagotovil boljši položaj v družbi in med prijatelji. Ta trditev oz. stereotip je bil postavljen v obliki vprašanja, na katerega je večina moških odgovorila, da jim je všeč, če se drugi ozirajo za njihovimi partnericami. Le dva mlajša moška sta rekla, da jima to ni všeč. Večina jih je odgovorila, da so ob tem ponosni,

ker imajo (lepo) žensko, ki je drugi nimajo, a bi jo radi imeli, starejši pa, da jim je všeč, ker tako vejo, da so dobro izbrali. Na vprašanje ali imajo za to svojo partnerico še raje, je le en mlajši moški pritrnil.

Ženske so na vprašanje, *kaj občutijo, če moški gledajo za njimi*, vse priznale, da jim je to všeč. Po premisleku so vse starejše ženske odgovorile, da tega sedaj večinoma ne opazijo in se s tem ne obremenjujejo, a da jim je bilo, ko so bile mlade, všeč, če se je kdo ozrl za njimi. Mlajše pa so vse odgovorile, da jim je všeč, če se moški obračajo za njimi ali jim dajajo poklone. Pravijo, da se tako počutijo lepe, privlačne in da jim to dvigne samozavest.

Z vprašanjem, ki se veže na prejšnje in hkrati predstavlja zelo priljubljen in popularen stereotip, *“Moški so plenilci, ženske plen”* oz. *“Moški lovijo, ženske se kažejo”*, se je popolnoma strinjal le en starejši par, ostali pa so rekli, da to velja le za določene ljudi. Večina parov je odgovorila, da je danes situacija obratna, torej da so bolj ženske tiste, ki lovijo, vse ženske pa so odgovorile, da jim, če se moški ozirajo za njimi, to dviguje samozavest, stereotip, da se ženske kažejo, pa so odločno zanikale.

Kot zaključek k empirični analizi lahko dodamo, da je danes videz pomemben, kar se zavedajo tako moški kot ženske, ki skrbijo za svojo zunanost in telo. Ženskam je torej všeč, da se lahko lepotečijo in preoblačijo, in čeprav večina feministične literature namiguje, da naj bi to počele, ker se od njih to zahteva, ženske v intervjujih priznavajo, da to počnejo zase, ker jim je všeč. Še več, ko moški pogledujejo za njimi, v tem najdejo (samo)potrditev in neke vrste plačilo za vso skrb zase. Tudi moškim je očitno všeč,

da ostali pogledujejo za njihovimi partnericami, torej je imel Montagu do neke mere prav, ko je predpostavljal, da se moški poroči z lepo žensko, da bi užival večji ugled med prijatelji.

Sklep: Odnos do ženskega telesa – odraz dominacije ali lastna izbira?

Današnja družba je družba "videza", ki ceni vizualno estetiko, si jo želi in jo nenehno išče, kjer koli. Napredek družbe, tehnologije in medicine je prišel tako daleč, da lahko popravimo, nadomestimo in celo "zamenjamo" dele telesa, ki nam niso všeč, lahko pa zamenjamo celo (biološki) spol. Nezadovoljstvo s svojim videzom se lahko kaže na številnih človekovih področjih, tako pri njegovem počutju kot pri delu, družini in partnerskih odnosih, zato vedno več ljudi skrbi zase in za lepo telo, ki je v 21. stoletju postalo že skoraj neformalna zahteva. Ženske so vsak dan izpostavljene sporočilu, kako je videz pomemben, ki je prešlo že v take skrajnosti, da se lepoto enači z uspehom in s sposobnostjo. Brezmejnost pričakovanj in standardov, ki zahtevajo vse več in več, se kaže v dejstvu, da so ženske, pa tudi vse več moških, postale (pre)obremenjene z videzom, in tako živijo v upanju na odkritje čudežnega eliksirja večne lepote, zdravja, privlačnosti in mladosti. Lepotičneje je le ena izmed številnih praks človekovega, predvsem pa ženskega vsakdana, s pomočjo katere se pripadnice nežnejšega spola ukvarjajo same s seboj.

Obstajajo razhajanja med precejšnjim delom teorije o ženskah in ženskem telesu in ugotovitvami empirične raziskave. Določene predpostavke teoretikov in teoretičark ne upoštevajo individualizma in možnosti izbire, in zato postavljajo trditve, da

so ženske le pasivni objekti, ki jih okolica dominira. Na podlagi odgovorov intervjuvanih parov lahko zaključimo, da je moderna ženska svobodna pri svojem presojanju in odločanju ali bo ugodila moškim, ki naj bi jo (domnevno) silili k lepotičenju, in ali bo sledila modnim smernicam in zahtevam zahodnih standardov. Skrb zase in strog nadzor nad svojim telesom torej ni le vsiljen ideal, ampak ga ženske prevzemajo in na ta način delujejo, ker same to želijo. To zamaje prepričanja feminističnih teoretičark, ki zagovarjajo, da se ženske lepotičijo zato, ker jim je to vsiljeno, s tem pa naj bi bile objektivizirane in seksualizirane. Sicer je intervju zajemal premalo parov, da bi lahko podali splošno sliko stanja ali so ženske oz. ali se počutijo objektivizirane, seksualizirane in dominirane ali ne. Dejstvo pa je, da rezultati empirične analize kažejo v smer hipoteze in ji zato dajejo (možno) veljavnost. Predvsem je odnos do lastnega telesa in telesa drugih odvisen od starosti, kulturnega in socialnega okolja, emocionalnega stanja. Preveč je dejavnikov, ki vplivajo na žensko projiciranje (domnevne) podrejenosti, zato ni mogoče podati smiselnih zaključkov, saj se nobena od intervjuvank ni videla oz. doumela v taki luči. Začetno hipotezo oz. domnevo, preverjeno z empirično raziskavo, smo lahko do neke mere vseeno potrdili kljub majhnemu vzorcu intervjuvancev.

Vsekakor pa ostaja odprto še vprašanje, kdo je postavil lepotne standarde in kult lepote ter kdo te predstave in mite vzdržuje. So to ženske, da bi upravičile skrb zase ali celo obsedenost s svojim telesom? Estetika implicira nadzorovanje, vodenje, pravila, ki se jih je treba držati in jim slediti, če sedaj to prenesemo na področje discipliniranja ženskega telesa, se jasno sklepa, da so ženske, ker skrbijo za svoj videz in telo, podrejene. Prav tu se

kaže paradoks, ki ga lahko označimo že za absurd, saj ženske pri skrbi zase same sebe dominirajo, za kar pa se odločijo le one. Moški tu nimajo velike vloge, ženske pri tem le sledijo modnim zahtevam in standardom, zato gre tu za poseben odnos, ki ga imajo do sebe, gre za ljubezen do sebe kot človeka in do lastnega telesa, pri čemer objektivizacija in seksualizacija nimata splošno privzete konotacije. Ženska tako postane estetski spol, ki se ga gleda, obožuje, ljubi, želi. Ker intervjuvanke vse lepo skrbijo za telo in se jim ta skrb zdi pomembna, pa bi lahko sklepali, da to potrjuje zgornjo trditev, da so lepotne standarde postavile same in da jih same tudi reproducirajo.

Poleg odgovorov intervjuvancev in intervjuvank, ki cenijo lepotičenje in se jim to zdi pomembno za današnjo žensko, pa lahko v podporo članku navedemo nekaj primerov uspešnih žensk, ki se kljub temu, da se same preživljajo in so uspešne, še vedno skrbno negujejo in skrbijo za svoj videz. Take so na primer znana, drzna in zapeljiva pevka Madonna ali pa igralka Sophia Loren, ki je prav zaradi svoje lepote in karizme osvojila mnoga moška srca, uglajena igralka in nekdanja monaška princesa Grace Kelly. Pa tudi številne poslovno uspešne ženske, kot na primer hči Donalda Trumpa Ivanka Marie Trump, ki je podpredsednica Real Estate Developmenta v Trumpovi organizaciji. Uspešna ameriška državna sekretarka Condoleezza Rice in številne druge uspešne ženske, ki se ne ukvarjajo z videzom, da bi dobile moškega oz. dokazale premoč nad njimi, ampak lastno podobo negujejo kljub svoji uspešnosti in sposobnosti, da se same preživljajo. Ti primeri, ki niso nujno univerzalni, dokazujejo le, da je lepotičenje naravna dolgoletna ženska praksa, s katero se ženske ne vklesti v lepotne standarde, ampak se jim dovoli, da svobodno izbirajo, ne da bi se jih pri tem označilo kot podrejena

ali nemočna bitja. In da konceptov dominacije, seksualizacije in objektivizacije ne gre absolutizirati.

Literatura

Ambwani, Suman in Jaine Strauss (2007): Love theyself before loving others: A qualitative and quantitative analysis of gender differences in body image and romantic love. *Sex roles* (56), 13–21.

Bahovec, Eva (1996): Žensko telo – moška oblast? V Lenca Bogovič in Zoja Skušek (ur.): *Spol* Ž, 217–234. Ljubljana: ISH, KUD, France Prešeren.

Beck, Ulrich (2006): *Individualization: institutionalized individualism and its social and political consequences*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Berger, Peter in Thomas Luckmann (1999): Modernost, pluralizem in kriza smisla orientacija modernega človeka. Ljubljana : Nova revija.

Bernard, Malcom (2005): *Moda kot sporazumevanje*. Ljubljana: Sophia.

Bourdieu, Pierre (2002): *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia Humanitas.

Calefato, Patrizia (2004): *The clothed body*. Oxford: Berg.

Cox, Caroline (2006): *Seduction: A celebration of sensual style*. London: Octopus Publishing Group.

Coward, Rosalind (1989): *Ženska želja*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.

Crossley, Nick (2005): Mapping reflexive body techniques: On body modification and maintenance. *Body & Society* 11 (1), 1–35.

Davis, Kathy (1995): *Reshaping the female body: The dilemma of cosmetic surgery*. New York & London: Routledge.

Durkheim, Emil (1974): *Sociology and philosophy*. New York: Free Press.

Elias, Norbert (2000): O procesu civiliziranja: *Sociogenetske in psihogenetske raziskave*. Ljubljana: Založba *cf.

Featherstone, Mike (1991): The body in consumer culture: Social process and cultural theory. V Mike Featherstone, Mike Hepworth in Bryan Turner (ur.): *The Body: Social process and cultural theory*, 170–196. London: Sage Publications.

Foucault, Michael (1993): *Zgodovina seksualnosti 3: Skrb zase*. Ljubljana: ŠKUC.

Franzoi, Stephen L. in Jeffrey Klaiber (2007): Body use and reference group impact: With whom do we compare our bodies. *Sex roles* (56), 205–214.

Giddens, Anthony (2000): *Tretja pot: prenova socialne demokracije*. Ljubljana: Orbis.

Giddens, Anthony (2007): *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Gilbert, David (2000): Urban outfitting: The city and the spaces of fashion culture. V Stella Bruzzi in Pamela Church-Gibson (ur.): *Fashion cultures: Theories, explorations and analysis*, 7–24. London, New York: Routledge.

Hrženjak, Majda (2002): Biopolitika teles v ženskih revijah. V Majda Hrženjak (ur.): *Njena (re)kreacija: Ženske revije v Sloveniji*, 77–90. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Irigaray, Luce (1999): Female Desire. V Donn Welton (ur.): *The Body*, 351–360. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Ivy, Diana K. in Phil Backlund (2004): *Genderspeak: Personal effectiveness in gender communication*. New York: McGraw-Hill.

Krpič, Tomaž (2003): *Esej o telesnih dogodkih*. V Martin Klanjšek (ur.): *Raziskovalno delo podiplomskih študentov v Sloveniji*, 173–183. Ljubljana: Ena znanost.

Krpič, Tomaž (2004): *Kognitivno delovanje človeškega telesa*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Legan, Jerca (2004): *Razgaljena: Žensko branje v Sloveniji*. Ljubljana: ISH.

Majerhold, Katarina (1999): *Moda in narava. Razgledi* (27. Oktober), 14–15.

Markham, Ursula (1990): *Women under Pressure: A practical guide for today's Woman*. Longmead: Element Books Limited.

Mauss, Marcel (1996): *Esej o daru in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC.

Milek, Vesna (2004): *Žensko telo v ogledalu množičnih medijev: Kdo nam postavlja merila? Sobotna priloga* (26. Junij), 26–27.

Norton, Kevin, Timothy Olds, Scott Olive in Stephen Dank (1996): *Ken and Barbie at Life size. Sex roles* (34), 287–294.

Parsons, Talcott (1978): *Action theory and the human condition*. New York: Free Press.

Prijon, Lea (2008): *Hvala bogu, da sem ženska: Kulturne prakse negovanja ženske in ženskega telesa*. Ljubljana: Diplomsko delo.

Primorac, Igor (2002): *Etika in seks*. Ljubljana: Krtina.

Shilling, Chris (1999): *The body and difference*. V Kathryn Woodward (ur.): *Identity and difference*, 65–107. London: The Open University.

Simmel, Georg (1998): *Moda. Časopis za kritiko znanosti* 26(189), 241–259.

Solomon, Michael R. (2002): *Consumer behavior: Buying, having and being*. New Jersey: Prentice Hall.

Šadl, Zdenka (1993): Razum in čustva v simboličnem interakcionizmu. *Teorija in praksa* 30 (7–8), 634–645.

Šaver, Boštjan (2003): Foucault, Mauss, Bourdieu o telesnem in vsakdanjem v množični kulturi in športu. V Martin Klanjšek (ur.): *Raziskovalno delo podiplomskih študentov Slovenije*, 354–364. Ljubljana: Ena znanost.

Štular, Suzana (1998): Družbena konstrukcija spolne identitete. *Teorija in praksa* 35 (3), 441–454.

Todorović, Aleksandar (1980): *Sociologija mode*. Niš: Gradina.

Turner, Bryan (1993): Novejša dogajanja v teoriji telesa. *Časopis za kritiko znanosti* 21 (156–157), 99–120.

Wolf, Naomi (1991): *The beauty myth: How images of beauty are used against women*. New York: Doubleday.